

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2012

Jan Šafanda

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**MOŽNOSTI ARCHEOLOGIE 20. STOLETÍ –
TÁBORY NUCENÝCH PRACÍ**

Jan Šafanda

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Archeologie

Bakalářská práce

**MOŽNOSTI ARCHEOLOGIE 20. STOLETÍ –
TÁBORY NUCENÝCH PRACÍ**

Jan Šafanda

Vedoucí práce:

Mgr. Michal Rak

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování:

Děkuji vedoucímu práce Mgr. Michalu Rakovi za ochotu, pomoc a rady, které byly užitečné při vytváření této práce. Děkuji také své rodině za plnou psychickou podporu a trpělivost při vypracování této práce.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 CÍLE PRÁCE	2
2.1 Forma praktické části	2
2.2 Podoba databáze	3
2.3 Struktura databáze.....	3
3 VZNIK A VÝVOJ TÁBORŮ NUCENÉ PRÁCE	5
3.1 Vývoj situace po roce 1945.....	6
3.2 Rok 1948 a přijetí zákona o TNP	7
3.3 Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce	8
3.4 Vytváření soustavy TNP	9
3.5 Rozvoj v letech 1949 – 1950.....	10
3.5.1 Rozdělení soustavy TNP	11
3.5.2 Akce T – 43	12
3.5.3 Vývoj od září roku 1949 do srpna roku 1950.....	12
3.6 Likvidace soustavy TNP.....	14
4 TÁBORY NUCENÉ PRÁCE ZŘÍZENÉ PŘI URANOVÝCH DOLECH.....	15
4.1 Vznik a vývoj TNP v oblastech uranové rudy	15
4.2 TNP v Jáchymovské oblasti.....	17
4.2.1 TNP Jáchymov – Vršek	17
4.2.2 TNP Jáchymov – Plavno	17
4.2.3 TNP Jáchymov – Nikolaj	18

4.2.4 TNP Jáchymov – Vykmanov	18
4.3 TNP v Příbramské oblasti.....	19
4.3.1 TNP Příbram – Vojna	19
4.3.2 TNP Příbram – Brod	20
4.4 Tábory v okolí Horního Slavkova	20
4.5 Konec TNP v oblastech uranové rudy	21
4.6 NPT v oblasti Příbrami a Jáchymova	22
5 ŽIVOT CHOVICE V TNP	22
6 METODIKA ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU TĚCHTO OBJEKTŮ.....	24
7 NEDESTRUKTIVNÍ ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM	27
7.1 Úvod a charakteristika problému	27
7.2 Nedestruktivní výzkum tábora Vojna.....	29
7.3 Nedestruktivní výzkum tábora Brod	32
7.4 Nedestruktivní výzkum tábora Nikolaj.....	33
7.5 Nedestruktivní výzkum tábora Vršek.....	35
8 ZÁVĚR	37
9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	40
10 RESUMÉ	44
11 PŘÍLOHY	45

1 ÚVOD

Tato bakalářská práce se věnuje problematice táborů nucené práce v období let 1948 – 1954 na území Československa. V Československu byl po druhé světové válce nastolen totalitní komunistický režim. Tento režim se vyznačoval likvidací občanských práv a svobod, omezením demokratických zásad a izolací politicky nepohodlných osob (Kaplan 1993, 40 – 56). A právě k izolaci osob ve 40. a 50. letech 20. století posloužily tábory nucené práce. Tábory nucené práce či tábory pro nesvobodnou pracovní sílu, jak zní další z mnoha názvů pro tyto objekty, ve kterých byli vězněni nejen odpůrci režimu, ale také neprávem odsouzení lidé (Kaplan 1993, 195 – 199). Tábory nucené práce (dále jen TNP) se na našem území začaly vyskytovat již před rokem 1948 a to jako sběrné a internační tábory pro tzv. státně nespolehlivé obyvatelstvo, tedy hlavně německé občany a kolaboranty. Důležitým faktorem pro vytváření legálních pracovních táborů bylo přijetí zákona č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce, který byl reakcí na první vážný politický otřes komunistického režimu. Prostřednictvím tohoto zákona mohly být do TNP zařazeny osoby pouze na základě rozhodnutí tzv. příkazovací komise, bez náležitého soudního řízení a bez rozsudku (Kaplan 1993, 198). Speciální formou byly TNP zřízené při uranových dolech. První zařízení tohoto typu se objevilo na Jáchymovsku, tedy v oblasti bohaté na naleziště uranu (Bártík 2011, 11). Až po pádu komunismu po roce 1989 se začínají objevovat první publikace, které otevřeně informují o TNP. Na veřejnost se tak dostávají nezkrácená data o jejich existenci a také o krutém způsobu zacházení s chovanci.

2 CÍLE PRÁCE

Cílem v první polovině mnou předkládané práce je zpracovat vznik a vývoj táborů nucených prací na území Československa v letech 1948 – 1954. Od vývoje politické situace po roce 1945, přijetí zákona o táborech nucené práce až po samotný vznik soustavy TNP, jejich rozdělení a likvidaci. Dále seznámení s úlohou chovance v TNP a s jeho povinnostmi a úkoly.

Druhá polovina práce bude zaměřena především na přínos archeologie při studiu těchto objektů. Tato praktická část přiblíží srovnání táborů nucených prací v okolí Příbramska a Jáchymovska. Pomocí dostupných historických snímků z roku 1951 – 1952 porovnáám tábory v již zmíněných oblastech. Zaměřím se především na jejich dispozice, infrastrukturu a umístění. Také zhodnotím jejich transformaci, přeměnu a stav v dnešní době. V neposlední řadě provedu průzkum dochovaných terénních reliktnů.

Jelikož je toto téma archeologií zcela netknuté, věnuji se dále v mé práci teorii, metodologii a možnému způsobu provádění archeologického výzkumu na těchto lokalitách.

2.1 Forma praktické části

Praktická část práce bude zaměřena především na studium historických snímků ze serveru <http://kontaminace.cenia.cz> a jejich následnému porovnání se současnou situací táborového komplexu. S pomocí leteckého průzkumu a snímkování krajiny není těžké zjistit stav současné táborové situace. Jelikož byly ve většině případů tábory zcela zlikvidovány, byl v okolí jejich lokalit proveden průzkum terénních reliktnů, které jsem zpracoval do přiložené databáze. Podobu a strukturu vlastní databáze jsem popsal v následujících kapitolách.

2.2 Podoba databáze

Obecným pojmem databáze je myšlena určitá množina informací nebo dat, zaznamenaná v přehledné podobě. Zpracování těchto informací nelze zvládnout bez použití počítače. K základním pomůckám počítačového zpracování dat patří databázové systémy, které zaznamenávají informace, dále je editují a třídí, umožňují s nimi provádět početní operace a převádějí je do podob různých výstupních sestav (Kuna 2004, 419).

Databáze neboli databázové informační systémy v archeologii zpracovávají formální informaci, neboli informaci o počtu, fyzikálních rozměrech, materiálovém složení, technologii, zformování a symbolickém obsahu nějakých entit (Neustupný 2007, 119).

V dnešní době používáme především archeologické relační databáze, jelikož jsou izomorfní a využívají deskriptivní systém. Tyto databáze jsou tvořeny obdélníkovou tabulkou (maticí), jejíž řádky vyjadřují jednotlivé záznamy (objekty) a sloupce jednotlivá pole (deskriptory). Na průsečíku řádku se sloupcem nalezneme informaci (data), která odpovídá příslušnému objektu a jeho deskriptoru. Tato informace může být slovní či číselná. Soustava sloupců a řádek se nazývá struktura databáze (Neustupný 1995, 317). Mezi nejpoužívanější databázové programy se řadí Microsoft Office Access® a dBASE, mohou ale také posloužit tabulkové procesory (Microsoft Excel) (Kuna 2004, 419). Jedna z nesporných výhod databázových systémů je jejich vzájemná datová kompatibilita. To znamená, že informace (data) zpracované v konkrétní databázi, bez obtíží zpracujeme i v jiném databázovém systému (Neustupný 1994, 123).

2.3 Struktura databáze

Součástí mé bakalářské práce je databáze terénních reliktnů, která byla vytvořena v programu Microsoft Office Access 2007®. Tato relační

databáze obsahuje terénní relikty dochované na lokalitách čtyř vybraných táborů: TNP Příbram – Vojna, TNP Příbram – Brod, TNP Jáchymov – Nikolaj a TNP Jáchymov – Vršek. Do databáze jsem se snažil nashromáždit relikty, které jsou pro tyto objekty „typické“ a vynechávat ty, které s těmito objekty zřejmě nesouvisí. Databáze obsahuje dvě tabulky, první s názvem *Tábory* a druhá *Relikty*. Tyto dvě tabulky jsou propojeny relací 1:N. Celkem databáze obsahuje 54 reliků.

Tabulka *Tábory* obsahuje následující deskriptory: ID, název tábora, kódové označení, umístění tábora, datum založení, datum likvidace, přeměněn na NPT a počet objektů.

Deskriptor *ID* se vyplňuje automaticky a vyjadřuje identifikační číslo tábora.

Deskriptor *název tábora* informuje o přesném názvu tábora.

Deskriptor *kódové označení* informuje o kódovém označení tábora, pokud tedy bylo táboru přiděleno.

Deskriptor *umístění tábora* označuje oblast, kde byl tábor zřízen.

Deskriptor *datum založení* a *datum likvidace* informuje o přesném dni, kdy byl tábor založen a kdy byl tábor zlikvidován.

Deskriptor *přeměněn na NPT* označuje, zda byl tábor přeměněn na nápravně pracovní tábor.

Deskriptor *počet objektů* informuje o počtu zřízených objektů v táboře.

Tabulka *Relikty* obsahuje následující deskriptory: ID, umístění, GSP souřadnice X a Y, interpretace, počet foto, rozměry a stav dochování.

Deskriptor *ID* se vyplňuje automaticky a vyjadřuje identifikační číslo reliktu.

Deskriptor *umístění* informuje o umístění reliktu v rámci konkrétního tábora (1 – TNP Jáchymov – Nikolaj, 2 – TNP Jáchymov – Vršek, 3 – TNP Příbram – Brod, 4 – TNP Příbram – Vojna).

Deskriptor *GPS souřadnice X a Y* označuje přesné GPS souřadnice reliktu.

Deskriptor *interpretace* označuje možnou interpretaci reliktu.

Deskriptor *počet foto* informuje o počtu pořízených fotografií reliktu.

Deskriptor *rozměry* informuje o velikosti a rozměrech reliktu.

Deskriptor *stav dochování* informuje, v jakém stavu se relikty nachází.

3 VZNIK A VÝVOJ TÁBORŮ NUCENÉ PRÁCE

Tato kapitola má nastínit základní vznik a vývoj táborů a především vývoj táborové soustavy mezi lety 1948 – 1954. Vzhledem k tomu, že toto téma není v literatuře příliš diskutované, vychází kapitola především z práce M. Boráka a D. Janáka.

3.1 Vývoj situace po roce 1945

Po kapitulaci nacistického Německa v květnu roku 1945 zavládla ve střední Evropě naděje v lepší budoucnost, mír, obnovu a posílení demokratických řádů. Bohužel, opak byl pravdou. Pronikáním sovětského vlivu do střední Evropy a vytváření tzv. lidově demokratických systémů vyústil v zavedení totalitních mocenských struktur (Staněk 1996, 9).

Československo stálo po skončení války před mnoha důležitými změnami ať už ve společenském, tak politickém životě. Hlavním tématem nesoucí se společností byla krátce po ukončení války radikální protiněmecká atmosféra a provedení tzv. „národní sebeočisty“. Tím bylo hlavně myšleno rozsáhlé zatýkání, internování osob a vysídlení tzv. „nepřátelských nenárodních“ skupin, hlavně Němců a Maďarů, ale také zrádců z řad Čechů a Slováků (Staněk 1996, 10). K tomuto účelu bylo potřeba zřídit zařízení s dostatečnou kapacitou pro umístění velkého počtu osob. Krátce po válce se proto začaly využívat specializované objekty z předešlých období, pro které se použilo označení „tábor“ *„(s přívlastky podle převažujícího poslání – shromažďovací, ubytovací, sběrný, záchytný, internační, koncentrační, kárný, trestní, pracovní, zajatecký, atd.)“*. Tento termín je širokou veřejností spojován hlavně s nacistickými koncentračními tábory (Staněk 1996, 9 - 10).

Po osvobození Československa došlo na jeho území ke vzniku celé řady těchto objektů, které měly sloužit k soustředění německých válečných zajatců a dalších osob. Ke zřizování táborů byly využity především zařízení z doby okupace, konkrétněji koncentrační tábory a místa určená původně k soustředění Židů. Tyto tábory ovšem nepůsobily jako forma trestní represe, nýbrž také poskytovaly ubytování pro velké skupiny lidí, kteří byli pod nátlakem přemístěni nebo vystěhováni v průběhu války ze svých domovů (Staněk 1996, 10 - 13). Po odsunu Němců z Československa došlo ke snížení počtu těchto

zařízení a jejich velká část byla na sklonku 40. let přeměněna na TNP (Šedivý 2003, 7 – 8).

Na území bývalého Československa můžeme rozlišit několik druhů táborů, které existovaly od roku 1940 do roku 1968. První „uranové tábory“ byly pro francouzské i sovětské zajatce, kteří zde těžili uranovou rudu pro potřeby Velkoněmecké říše (Bártík 2007, 57). V letech 1945 – 1948 vznikají sběrné, internační, zajatecké a pracovní tábory pro Němce a další poválečné zajatce (Borák – Janák 1996, 135). Od roku 1948 se začínají zřizovat tábory nucené práce a tábory při uranových dolech v letech 1949 – 1951. Posledním typem táborů byly nápravně pracovní tábory, které se zřizovaly také při uranových dolech a to v letech 1949 – 1953 (Bártík 2007, 58).

3.2 Rok 1948 a přijetí zákona o TNP

V září roku 1948 zažíval komunistický režim první vážnější otřes. Tento otřes zapříčinily masové projevy nespokojenosti v závodech, velké zásobovací potíže a celková averze oproti novému režimu. Nepokoje a vystoupení části veřejnosti na protest proti režimu při pohřbu prezidenta republiky Edvarda Beneše dne 8. září 1948 přiměly komunistické funkcionáře jednat (Kaplan 1991, 13 – 15). Na popud těchto událostí přijalo Národní shromáždění dne 25. října 1948 zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce. Díky tomuto zákonu mohli být zřizovány TNP. Jejich funkcí bylo především izolovat nepřátele tehdejšího režimu, vycházející z politiky „*ostrého kurzu proti reakci*“ (Kaplan 1992, 79).

Stranické vedení si bylo vědomo, že pracovní tábory jsou nástrojem trestního postihu za jednání, které není skutečným trestním činem. Jinak řečeno, kromě sankcí za spáchané trestné činy se zavádí také sankce za činy, které nejsou trestné, ale jsou proti společnosti (Janák – Jirásek 1992, 6). Do TPN byly komunistickým vedením vkládány velké naděje a přísliby do budoucna, jelikož měly být prostředkem neomezené

mimosoudní perzekuce obyvatelstva a také zdrojem pracovní síly (Janák 2001, 15). Cílem pracovních táborů měla být výchova chovanců k práci, nikoliv je prací trestat (Kaplan 1992, 83).

Tábory nucené práce byly nejčastěji zřizovány v místech s nedostatkem pracovních sil, jako například nedaleko těžebních šachet, hutí, železáren, lomů a stavebních podniků (Bártík 2009, 15).

3.3 Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce

Výsledkem jednání Národního shromáždění Československé republiky byl zákon, který při volném výkladu umožňoval postihnout širokou sféru veřejnosti a vedle internace ukládat dodatečné tresty. Zákon obsahoval postupy pro činnost komisí, zřizování táborů, umístění občanů do TNP a otázku jejich převýchovy. Do tábora mohla být zařazena osoba starší 18 let a mladší 60 let, pokud byla tělesně i duševně způsobilá k práci. Tedy osoba, které se práci vyhýbá nebo ohrožuje výstavbu lidově demokratického zřízení a osoba právoplatně odsouzená za činy proti lidově demokratické republice. Délka trestu se pohybovala v rozmezí od tří měsíců do dvou let. Trest mohl být zkrácen, pokud zařazená osoba prokazovala svou pracovitostí a svým chováním, že po propuštění povede svědomitý a pracovitý život. V případě, že osoba nedávala svých chováním tuto jistotu, mohl být trest naopak prodloužen. Osoby trvale tělesně nebo duševně nezpůsobilé k práci byly nehledě na délku trestu z tábora propuštěny. O zařazení do tábora a době trestu rozhodovaly tzv. příkazovací komise, jejichž členy jmenovaly krajské národní výbory. Osoby zařazené do tábora byly povinny konat jim uložené práce, jak v táboře tak i mimo (celé znění zákona viz příloha 11.20) (Soukup 2004, 415 – 425).

3.4 Vytváření soustavy TNP

První věc, kterou bych chtěl v této kapitole zmínit, je ta, že TNP se nestavěly, nýbrž zřizovaly. V tomto směru jde o podstatný rozdíl a to hlavně v začátcích, kdy se jednoduše využívalo znečištěných a zavšivených zajateckých táborů. Tábory byly většinou přeplněné, nebyla zde pitná voda, do „baráků“ zatékalo a nebylo instalované otopné zařízení (Šedivý 2003, 7 – 8). První úvahou v genezi sítě TNP bylo využití již existujícího táborového systému. Tedy systému, který byl vybudován mezi roky 1945 – 1948 a měl úlohu tzv. sběrných středisek pro německé zajatce. Ministerstvo vnitra tudíž logicky za nejsnazší cestu pro vytvoření sítě TNP zvažovalo využití a rozšíření těchto objektů, které byly doposud v provozu. Avšak kapacita těchto patnácti odsunových středisek byla pouze 20 tisíc osob. Předsednictvo počítalo, že na konci roku 1948 bude v táborech umístěno kolem 30 tisíc osob. V tomto ohledu se tedy uvažovalo o rozšíření dosavadních kapacit odsunových středisek. Začalo hledání vhodných míst pro umístění táborů. Tato aktivita vyvrcholila 20. září 1948, kdy ministerstvo vnitra obdrželo návrhy na zřízení táborů v Jáchymově, Kladně, Ostravě a dvou táborů na Mostecku (Borák – Janák 1996, 137 – 138).

Popisujeme-li vývoj soustavy TNP, musíme odlišit dva momenty. Prvním momentem je zřízení tábora formou administrativně právního aktu. Tento právní akt byl proveden výnosem příslušného ministerstva, který stanovil přesné datum zřízení tábora, nebo jmenoval k jistému dni velitele tábora. Druhým momentem je zahájení provozu tábora, což byl okamžik, kdy do tábora nastoupili první internovaní. Při zrušení tábora opět rozlišujeme dvě data – den, kdy byl oficiálně ministerským výnosem zrušen a den, kdy byla jeho likvidace ukončena (Borák – Janák 1996, 154).

Jako první zahájil provoz tábor v Kladně – Dříní, ve kterém bylo 11. prosince 1948 uvězněno 48 osob. Zachycený přehled ze dne 13. prosince 1948 vypovídá o sedmi sběrných táborech na českém území (Kladno – Dříní, Dolní Jiřetín, Lešany u Benešova, Brno, Ostrava – Kunčice, Lazy u Orlové a Doubrava u Fryštátu – tento tábor byl koncem ledna 1949 zlikvidován a internované osoby byly přesunuty do TNP Stalin v Ostravě – Hrušové). K tomu musíme přidat dva sběrné tábory pro ženy (České Budějovice a Znojmo). Tyto tábory byly na přelomu roku 1948 - 1949 postupně přeměněny na TNP (Janák – Jirásek 1992, 9).

3.5 Rozvoj v letech 1949 – 1950

Ke konci roku 1948 je v provozu jediný TNP a to tábor v Kladně – Dříní a jeho pobočka v Kladně – Dubí. Z této pobočky byl nakonec začátkem ledna vytvořen samostatný TNP (Borák – Janák 1996, 154). *„K 1. lednu 1949 byly zřízeny sběrné tábory v Pardubicích, v Plzni a neslavně proslulý tábor v Jáchymově.“* (Janák – Jirásek 1992, 9). Celkový stav čítal 1. ledna 1949 jedenáct TNP zřízených na území českých zemí, s celkovou kapacitou pro 10 930 osob. Avšak kvůli nedostatku obětí vhodných pro zařazení do TNP došlo v průběhu ledna ke zrušení tří táborových zařízení (Horní Žďár u Jáchymova, Doubrava a Lazy). Tábor u Jáchymova nebyl pravděpodobně vůbec uveden do provozu. TNP Doubrava zahájil 17. ledna 1949 svůj provoz, ten ale trval pouhých jedenáct dní. 28. ledna bylo všech 41 internovaných přemístěno do TNP Ostrava – Hrušov a započala likvidace tábora. Tábor byl oficiálně zrušen 31. ledna 1949 (Borák – Janák 1996, 155 – 156).

V průběhu ledna zahajuje činnost většina příkazovacích komisí. Tato skutečnost měla za následek zvyšování počtu TNP. Dne 1. dubna 1949 byl uveden do provozu tábor v Ostravě – Vítkovicích. Zřízení tohoto tábora vedlo ke zrušení TNP v Ostravě – Hrušově a všech 143 mužů bylo přemístěno do tábora v Ostravě – Kunčicích. Od poloviny roku 1949

existovalo na českém území již šestnáct táborů s celkovou kapacitou dosahující 11 600 míst. Nicméně tato kapacita nebyla zdaleka naplněna, v táborech bylo tou dobou umístěno jen 3385 osob. Tento fakt ukazuje, že tábory nebyly naplněné ani z jedné třetiny (Borák – Janák 1996, 157).

K dalšímu rozšíření sítě TNP došlo v letních měsících, v důsledku hromadících se požadavků na pracovní síly v řídce osídlených oblastech jihomoravského pohraničí. V červnu roku 1949 bylo rozhodnuto o zřízení tří nových ženských TNP (Uherčice, Široké Třebčice, Valtice – tento tábor nahradil zrušený tábor ve Znojmě). Rozhodnutí bylo víceméně ovlivněno silným tlakem zemědělců a již zmiňovanou potřebou pracovní síly před blížícími se žněmi. Pro ženské tábory měly být využity zámecké objekty, zatímco stávající TNP byly umístěny nejčastěji v již existujících zařízeních a zajateckých táborech pro Němce. Dne 15. srpna 1949 byl zrušen sběrný tábor v Lešanech a internovaní muži byli přemístěni do TNP Všebořice. S likvidací tábora v Lešanech byl současně zřízen sběrný tábor v Ústí nad Labem pro 300 – 600 osob (Borák – Janák 1996, 158).

Počátkem srpna 1949 byla vytvořena základní síť TNP pro muže i ženy a došlo k rozdělení táborů a příkazovacích komisí, které do nich měly zařazovat oběti (Borák – Janák 1996, 158).

3.5.1 Rozdělení soustavy TNP

K rozdělení táborů došlo v červenci roku 1949 a členilo se na dvě hlavní kategorie. V prvním případě se tábory dělily podle tělesné zdatnosti na těžké (doly, hutě), normální (stavební podniky, vápenky, lomy, cihelny), lehké (zemědělské podniky) a pomocné (udržovací práce v TNP). Druhá kategorie rozdělení táborů zahrnovala stupeň provinění a sociální původ. Rozdělení bylo následovné: TNP s politickými delikventy a zřejmými nepřáteli zřízení, TNP pro ostatní provinilce, TNP pro mladistvé provinilce (18 - 25 let) a TNP pro ženy (Bártík 2008, 25 - 26).

3.5.2 Akce T – 43

Nespokojenost s nízkým počtem obětí v táborech a jejich sociálním složením vedla krajský výbor KSČ k provedení akce, která měla zajistit masivní přísun osob do TNP. Tato akce nesla název T-43 (Kaplan 1992, 114). Hlavní vizí bylo naplnit Jáchymovské doly novou pracovní silou, která by nahradila německé válečné zajatce, dále tzv. „vyčistit velká města od reakce“ a potlačit silící odpor proti režimu. Akce byla zahájena 3. října 1949 v Praze, ale de facto po deseti dnech (oficiálně akce skončila až v lednu) byla z politických důvodů zastavena. V průběhu deseti dní bylo do TNP zařazeno 778 obětí (Borák – Janák 1996, 159).

3.5.3 Vývoj od září roku 1949 do srpna roku 1950

Záměr akce T-43 naplnit TNP o novou pracovní sílu se nezdařil a jediným výsledkem byla kartotéka „nepřátel režimu“ obsahující přes 200 tisíc jmen. V důsledku této akce se zamýšlelo zřízení patnácti nových TNP na území českých zemí o celkové kapacitě 7150 míst. Tyto tábory měly vzniknout v období od 20. září do 15. listopadu. Jako první byl zřízen TNP v Českých Budějovicích dne 1. září 1949. K tomuto datu existovalo v Československu již osmnáct TNP. O měsíc později (1. října 1949) byl zřízen nový tábor ve Sv. Janu pod Skalou a tímto dnem zahájil i svou činnost. V důsledku nedostatku pracovních sil na Jáchymovsku byl zrušen připravovaný tábor v Plzni a zájem se přesunul do této oblasti. Zde měly být zřízeny čtyři velké tábory (Jáchymov – Vršek, Centrální, Svornost a Bratrství) s kapacitou pro 2500 osob. Ve skutečnosti v důsledku selhání akce T-43 nakonec vznikl jen TNP Jáchymov – Vršek (více viz kapitola 4.2.1) a to 5. října 1949 (Borák – Janák 1996, 160 - 162).

V prosinci roku 1949 vznikl v příbramské oblasti TNP Příbram – Vojsa (více viz kapitola 4.3.1), který měl distribuovat pracovní sílu dolům v této oblasti. 15. prosince 1949 byl zřízen největší TNP pro ženy

v Dlažkovicích s kapacitou dosahující 600 míst (Borák – Janák 1996, 162).

Situace na jižní Moravě byla ovlivněna akcí T-43. V souvislosti s ní byl 1. října 1949 zřízen TNP v Hodoníně pro muže se sníženou pracovní schopností. Koncem listopadu byl zřízen ženský tábor v Jaroslavicích na Znojemsku a o necelý měsíc později pak mužský TNP v Gottwaldově. Oba tábory disponovaly kapacitou pohybující se okolo 300 míst. V kontextu s akcí T-43 byl zřízen speciální tábor v Mírově, který do té doby fungoval jako věznice. Ke konci roku 1949 čítala síť TNP více než třicet táborů. Jejich celková kapacita přesahující 13 000 míst nebyla zaplněna ani z poloviny. Síť byla doplněna řadou poměrně samostatných poboček a pracovních skupin, které vznikly při existujících táborech (Borák – Janák 1996, 162 - 167).

V začátcích roku 1950 vyvstal problém týkající se Jáchymovských dolů. Kapacity nových TNP nestačily pokrýt stále se zvyšující pracovní potřebu v této oblasti, naproti tomu v malých táborech na desítkách míst pracovala prakticky třetina internovaných. Tento fakt vedl k postupné likvidaci malých táborů. Postupně byly rušeny tyto tábory: TNP ve Stárkově (1. ledna 1949), oba TNP v Českých Budějovicích (mužský i ženský; 15. února 1950) a TNP v Kladně – Dubí a Dolním Jiřetíně (9. března 1950). Rušení táborů v první polovině roku 1950 sledovalo jistý záměr a to koncentrovat fyzicky zdatné jedince v táborech Jáchymovských dolů. Tato skutečnost vedla ke zřízení nových táborových zařízení v této oblasti. Dne 1. září byl zřízen TNP Jáchymov – Nikolaj (více viz kapitola 4.2.3) a od 15. září TNP Jáchymov – Plavno (více viz kapitola 4.2.2). Do Jáchymova byla přesunuta i většina mužů z tábora v Lešanech, který byl zrušen dne 25. září 1950 (Borák – Janák 1996, 168 - 170).

3.6 Likvidace soustavy TNP

Důležitou událostí pro vývoj další situace bylo zrušení zákona č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce dne 1. srpna 1950. Tímto dnem skončily svou činnost krajské příkazovací komise (Kaplan 1992, 108). Zařazování osob do TNP přešlo díky zákonům č. 86 a 88/1950 Sb. do moci ministerstva národní bezpečnosti a ministerstva vnitra. Současně se plánovala likvidace dalších TNP ve Všebořicích (31. prosince 1950), Kladně – Dříně (leden 1951), Hodoníně (leden 1951), Sv. Janu p. Skalou (31. ledna 1951), Širokých Třebčicích (19. února 1951), Oslavanech (28. února 1951) a Gottwaldově (15. března 1951). Stav internovaných osob v TNP stoupl ke dni 31. září 1950 na 5135 mužů. V prosinci roku 1950 bylo na území českých zemí celkem 24 TNP, včetně nově zřízeného tábora Příbram – Brod (více viz kapitola 4.3.2) (Borák – Janák 1996, 170 - 174).

V dalších měsících dochází ke snižování počtu menších TNP a koncentraci pracovních sil do oblastí těžby uranových rud (Jáchymov, Příbram). Přednostní přidělování osob na Jáchymovsko a Příbramsko vedlo k rychlému poklesu stavů v ostatních TNP. Snížení počtu TNP mělo za následek reorganizaci sítě sběrných táborů. V důsledku již zmíněné likvidace táborů na začátku roku 1952, zůstaly na českém území jen dva sběrné tábory v Pardubicích (pro všechny české kraje) a Brně (pro kraje na Moravě a ve Slezsku). Dne 20. ledna 1951 byl zrušen TNP Příbram - Brod a všichni internovaní byli přemístěni do nedalekého TNP Příbram - Vojna. Poté následovalo rušení táborů v Jáchymovské oblasti. Jako první byl zrušen TNP Jáchymov - Nikolaj (15. února 1951) a později i TNP Jáchymov - Vršek (25. dubna 1951). Zrušen byl i sběrný tábor v Pardubicích a to dne 31. května 1951 (Borák – Janák 1996, 171 - 173).

Další podstatná změna v postavení TNP přišla v polovině roku 1951, kdy přešly tábory (s výjimkou TNP v jáchymovské oblasti) do pravomoci ministerstva spravedlnosti (Kaplan 1992, 110). Do této doby

spadaly tábory pod ministerstvo národní bezpečnosti. S předáním dvou jáchymovských a jednoho příbramského tábora pod správu ministerstva spravedlnosti se nepočítalo. Tyto objekty byly ve vlastnictví Jáchymovských dolů a osoby v nich ubytované zůstaly nadále v evidenci ministerstva národní bezpečnosti, které naopak od ministerstva spravedlnosti převzalo jáchymovské trestanecké tábory. Po převzetí TNP usilovalo ministerstvo spravedlnosti o přizpůsobení jejich organizační struktury svým potřebám a především je napojit na stávající vězeňský systém. Dalo by se říci, že se ministerstvo národní bezpečnosti zbavilo problematických TNP, které nesplnily očekávání ani jako prostředek politické perzekuce, ani jako zdroj levných pracovních sil (Borák – Janák 1996, 177).

Charakteristickým znakem roku 1952 bylo postupné propouštění internovaných chovanců a s tím spojené rušení táborů. Oficiálně se tak stalo 31. prosince 1952, kdy byly TNP přejmenovány na přechodná nápravná zařízení (Janák – Jirásek 1992, 14). Internované osoby jsou od tohoto okamžiku nazývány „vězni“ a ne chovanci, jak tomu bylo po celou dobu existence TNP. Koncem roku 1952 zůstávají v provozu pouze čtyři tábory a to TNP Ruskov (471 osob), TNP Všebořice (288 osob), TNP Brno (217 osob) a TNP Dlažkovice (56 osob). Na jaře roku 1953 začala postupná likvidace těchto čtyř táborů, která trvala až do 15. února 1954, kdy byl jako poslední zlikvidován tábor v Brně (Borák – Janák 1996, 178 - 179).

4 TÁBORY NUCENÉ PRÁCE ZŘÍZENÉ PŘI URANOVÝCH DOLECH

4.1 Vznik a vývoj TNP v oblastech uranové rudy

Největší rozmach uranového průmyslu v Československu začal po 2. světové válce. Hlavní oblast těžby se soustředila hlavně v okolí

Jáchymova, kde bylo později zřízeno Státní báňské ředitelství. V listopadu roku 1945 podepisuje Československo smlouvu se Sověty o těžbě a dodávkách uranové rudy pro Sovětský svaz. Tato smlouva zaručovala Sovětskému svazu přístup k českému uranu a nastartovala v Československu intenzivní rozvoj uranového průmyslu (Tomíček 2000, 15).

Počet pracovníků Jáchymovských dolů byl k poslednímu dni roku 1945 přes 150, plánovaný rozvoj uranového průmyslu však počítal s daleko vyššími počty. Proto se hledali způsoby, jak rozšířit jejich počet. Krajní řešení se našlo v transportu válečných zajatců do jáchymovské oblasti. Do roku 1947 dosáhl celkový počet zajatců stavu 5000 mužů (Tomíček 2000, 24). Tato situace trvala až do roku 1949, kdy bylo vedení nuceno uvolnit německé válečné zajatce, což vedlo k velké ztrátě pracovních sil. Začalo hledání možných zdrojů, které nakonec vyústilo k tragickému nasazení všech vězňů, zejména politických, na hornické práce a to především v oblastech zaměřené na těžbu uranových rud. Toto nasazení bylo nejvíce uplatňováno koncem 40. a na počátku 50. let (Tomíček 2000, 25). Od října 1949 byly umísťovány do uranových dolů první oběti perzekuce. Tito vězni byli zařazeni do TNP. Vedení dolů se zprvu zřizování TNP bránilo, jelikož režim v těchto táborech byl odlišný než v klasických zajateckých táborech (Kaplan – Pacl 1993, 39). Již zmíněným zajateckým táborem se s největší pravděpodobností říkalo nápravně pracovní tábory (NPT), které, jak popisuje F. Bártík, vznikaly ve stejné oblasti jako TNP (Bártík 2011, 11, 24).

Nakonec však vedení ustoupilo a od 1. 10. 1949 byly zřízeny v příbramské a jáchymovské oblasti tyto tábory: TNP Jáchymov – Vršek (zřízen 3. října 1949), TNP Příbram – Vojna (22. listopadu 1949), TNP Příbram – Brod (1. července 1950), TNP Jáchymov – Nikolaj (1. září 1950) a jako poslední TNP Jáchymov – Plavno (15. září 1950) (Bártík 2006, 67; Bártík 2009, 102).

4.2 TNP v Jáchymovské oblasti

4.2.1 TNP Jáchymov – Vršek

TNP Jáchymov – Vršek vznikl z bývalého tábora pro německé válečné zajatce a z táborů na Jáchymovsku existoval nejdéle – více jak rok a půl. Největším problémem tohoto tábora byla v začátcích existence dodávka pitné a užitkové vody. Tento problém byl kompletně vyřešen až po půl roce fungování tábora. Dále zde zcela chyběla umývárna a kulturní dům - ty byly postaveny chovanci po třech měsících spolu s kinem. Světnice byly kompletně přeplněné a chyběly skříňky na šatstvo. Pracovní morálka v tomto táboře byla na dobré úrovni. Na začátku listopadu roku 1949 se v táboře nacházelo 338 osob. Ke zrušení tábora došlo 25. dubna 1951, chovanci byli převezeni do TNP Příbram – Vojna a toto zařízení se v létě 1951 změnilo na nápravně pracovní tábor s kódovým označením E (NTP-E) (Bártík 2009, 112 - 114). Nápravně pracovní tábor byl poté přejmenován na tábor Barbora. Toto označení se občas mylně spojuje s tehdejším TNP (<http://protikomunisticke.misto.cz/peklo.htm#barbora>, 12. 4. 2012).

4.2.2 TNP Jáchymov – Plavno

TNP Jáchymov – Plavno byl založen dne 15. září 1950 a jeho vznik souvisí s potřebou pracovních sil pro Jáchymovské doly. Tento tábor byl postaven na vysokém vršku, takže počasí tu bylo zvláště drsné. Podmínky pro chovance tu byly velmi nevyhovující. Okny profukovalo, příkrývky byly chatrné a opět chyběly skříňky na šatstvo. V táboře chyběla také ošetřovna, která byla vybudována až 4. října 1950. Začátkem roku 1951 bylo v táboře jen 97 chovanců, pracovní úkoly byly plněny ale na 100% (Bártík 2009, 115 - 117, 134). O tom, zda byl tábor přeměněn na NPT, jsem nenalezl žádný písemný údaj.

4.2.3 TNP Jáchymov – Nikolaj

TNP Jáchymov – Nikolaj byl oficiálně založen dne 1. září 1950, nicméně ke dni 31. srpna 1950 je v táboře doloženo již 79 trestanců. (Bártík 2009, 141 - 142). Tábor byl umístěn nedaleko stejnojmenné šachty a zaujímal prostranství kolem 3 ha, celá plocha byla kompletně oplocená dvojitým ostnatým drátem. Obytnou část tábora tvořily čtyři „baráky“, dále tu stál kulturní dům, trestní barák, kanceláře velitelství, kuchyně, umývárny, marodka a také obytná část pro příslušníky, kteří zde vykonávali dohled státní bezpečnosti (Šedivý 2008, 72).

Nicméně stále nebyla dostavena koupelna a toalety nebyly doposud postavené. K 31. říjnu 1950 bylo v táboře ubytováno 393 chovanců. Životní podmínky chovanců byly podobné jako v ostatních TNP. Tábor byl oficiálně zrušen dne 15. února 1951 (Bártík 2009, 141 - 142, 144).

4.2.4 TNP Jáchymov – Vykmanov

O tomto TNP existují různé dohady a nesrovnalosti. Měl být zřízen jako první tábor v uranové oblasti z důvodu nedostatku pracovních sil. Plány na jeho vybudování se objevují už roku 1948, kdy se zamýšlelo sem izolovat nepřátele tehdy nastupujícího režimu (Bártík 2009, 144).

Po prostudování dostupné literatury jsem o tomto táboře nenašel moc konkrétních informací, F. Bártík se o něm zmiňuje takto: „*Na seznamu TNP ze dne 7. prosince 1949 je i tábor v Horním Žďáru u Jáchymova (starší označení pro tábor Vykmanov)*“ (Bártík 2009, 144). Podle F. Bártíka je tedy existence tohoto tábora pouze teoretická.

Více informací o tomto táboře jsem našel v práci F. Šedivého. Ten rozděluje tábor Vykmanov na dva tábory: Vykmanov I a II. Vykmanov I, taktéž zvaný „C“, byl malý tábor v podhůří Krušných hor. Byl spojený s táborem Vykmanov II, zvaným „Elko“. Oba tábory se nacházely mezi obcemi Vykmanov a Horním Žďárem. Tábor „L“ byl tvořen pouze čtyřmi

„baráky“, z toho jen dva obývali vězni (Šedivý 2008, 15, 19). Podle mého názoru by tábor Vykmanov I mohl být právě tím táborem, o kterém mluví F. Bártík. Pokusil jsem se tábor objevit na leteckých snímcích z roku 1952, ale bohužel jsem v oblasti podhůří Krušných hor žádný takový komplex nenalezl. Pravděpodobně se tedy o vybudování tohoto táborového komplexu uvažovalo, ale záměr nebyl nikdy realizován. Tábor Vykmanov II byl zřízen v únoru roku 1951 a jednalo se již o komplex NPT (Bártík 2011, 24 - 25). Tento táborový komplex tedy nemůžeme řadit mezi TNP.

4.3 TNP v Příbramské oblasti

4.3.1 TNP Příbram – Vojna

TNP Příbram – Vojna byl prvním táborem tohoto typu v příbramské oblasti, byl zřízen ke dni 22. listopadu 1949. Již před tímto datem sloužil ke shromažďování německých válečných zajatců. Tábor byl tvořen osmi „baráky“, ve kterých bydleli chovanci a byl zde umístěn sklad, ošetřovna, kuchyně a šatna s umývárnou. Koncem roku 1949 zde byla provedena kontrola ministerstva vnitra a byly shledány velké nedostatky (Bártík 2009, 146).

Jak popisuje F. Bártík ve své publikaci: *„Tábor byl po celkové stránce nevyhovující: přečpané ubikace, malá kapacita a nevyhovující kuchyně, malé a nevyhovující umývárny a koupelny, žádná ošetřovna pro přechodné nemocné, naprosto nevyhovující umístění správy a velitelství tábora, skladiště, ubikací pro ostrahovou službu apod.“* (Bártík 2007, 185).

Ke dni 26. listopadu 1949 bylo v TNP Příbram - Vojna umístěno celkem 429 chovanců, ale jelikož si uranový průmysl žádal čím dál větší nasazení pracovní síly, tak na začátku roku 1950 už bylo v táboře přes 500 chovanců. Jenže podmínky v táboře nevyhovovaly po stránce ubytovací ani hygienické, např. záchodový barák zde nebyl vybudován ani deset měsíců po kontrole ministerstva vnitra. Místo toho byly

postaveny čtyři obytné „baráky“, v nichž ale nebylo instalováno otopné zařízení a dokonce ani lůžka (Bártík 2009, 148 - 149).

V TNP Příbram – Vojna existoval i tzv. trestní tábor. Tento tábor byl blízko „normálního“ tábora a oddělovala je louka. V trestném táboře byly dva obytné „baráky“ – jeden velký pro trestance a jeden malý, který sloužil jako výdejna jídla. V tomto táboře bylo okolo 100 trestanců (Bártík 2007, 28).

Dne 20. července 1951 se z tábora stává koncentrační tábor pro nejnebezpečnější politické vězně s kódovým označením NPT-U. V pozdějších letech v táboře pobývalo dokonce až šestnáct set vězňů. Po amnestii vyhlášené 9. května 1960 zbyla v táboře jen hrstka politických vězňů, kteří zde zůstali až do likvidace tábora v roce 1961. V současnosti se zde nachází památník komunistické represe (Šedivý 2008, 37 - 38, 43 - 44).

4.3.2 TNP Příbram – Brod

Tento TNP velmi pravděpodobně vznikl jako pobočný tábor pro TNP Příbram – Vojna, což znamená, že byl závislý na velitelství z tohoto tábora. Dne 1. července 1950 došlo k osamostatnění tábora na základě č. j. 262 TNP/006-50. Tábor Brod měl celkovou kapacitu 300 míst, ze které bylo obsazeno 250 míst chovanci. V táboře chyběla velitelská budova a také sklad. V začátcích existence zde byly velké problémy s hygienou (Bártík 2009, 191). TNP Příbram – Brod byl zrušen 20. ledna 1951 ředitelstvím Jáchymovských dolů (Bártík 2009, 111).

4.4 Tábory v okolí Horního Slavkova

Jihozápadně od města Jáchymov se nachází oblast Horního Slavkova. V tomto kraji, bohatém na uranová ložiska, byla těžba nejmohutnější, ale také nejkratší (Tomíček 2000, 27). Mezi roky 1949 – 1953 se zde zřídily čtyři tábory, které ale nebyly použity jako

tábory nucených prací, nýbrž jako nápravně pracovní tábory. Nejprve jsem se domníval, že tyto tábory byly také klasifikovány jako TNP, ale po prostudování literatury především od F. Bártíka jsem zjistil, že se jedná o jiné objekty nesoucí název NPT (Bártík 2009, 7; Bártík 2011, 11).

Pro porovnání TNP s NPT se odkazuji na F. Bártíka, který tyto tábory odlišuje následovně: *„Tyto druhy táborů se diametrálně odlišují způsobem dostání se do tábora, možnou dobou strávenou v táboře, v neposlední řadě byly neporovnatelné hrozící tresty za porušení táborových řádů, směrnic pravidel apod.“* (Bártík 2005, 32 - 33).

Prvním táborem, který vznikl v této oblasti, byl tábor Prokop. Vznikl dne 2. července 1949 a byl zrušen 14. května 1955. Bylo zde umístěno 250 vězňů. Druhý tábor zřízený 26. ledna 1950 nesl název Ležnice a byl obsazen 149 vězni. Jeho zrušení se datuje na 22. srpna 1955. Další dva tábory byly vybudované až po roce 1951, jeden v únoru (NPT Svatopluk – zrušen 15. května 1955) a další v červenci (NPT XII. – zrušen 9. srpna 1954). Tábor XII. neboli tzv. “dvanáctka“ byl největší v této oblasti (Bártík 2011, 11 – 27).

4.5 Konec TNP v oblastech uranové rudy

Konec táborů dne 31. května 1951 v oblastech uranové rudy předurčil převod TNP pod ministerstvo spravedlnosti. Téhož roku dochází k rušení táborů nucených prací na Jáchymovsku a přemístování chovanců do příbramského regionu (Bártík 2009, 106). Postupná likvidace TNP v této oblasti se dá vysvětlit tím, že zdejší tábory byly nahrazovány NPT, ve kterých byly potrestaní odsouzení k mnoha desítkám let vězení. Političtí vězni byli pro těžbu uranu rozhodně perspektivnější než chovanci TNP, jejichž počet nikdy nedosáhl požadovaných záměrů. V začátcích své existence vznikaly NPT ze zajateckých táborů po německých válečných zajatcích, další část poté

vznikla přeměnou z TNP a ostatní byly nově založeny (Bártík 2005, 42 - 44).

4.6 NPT v oblasti Příbrami a Jáchymova

V této kapitole se jen okrajově zmíním o NPT, které vznikly v oblastech Příbramska a Jáchymovska. V tomto ohledu bych je rozdělil do dvou skupin. První skupinou jsou NPT, které vznikly současně s TNP v období od 1. března 1949 do 31. května 1951. Konkrétně to jsou tábory Mariánská (4. června 1949 – 1. dubna 1960), Eliáš I (29. července 1949 – konec roku 1951), Rovnost (15. září 1949 – 1. června 1961), Svornost (4. prosince 1949 – 29. října 1954), Ústředí (4. února 1950 – 12. prosince 1954), Bratrství (21. února 1950 – 12. června 1954), Eliáš II (8. prosince 1950 – 1. dubna 1959), Vykmanov II (únor 1951 – 26. května 1956). Všechny tyto tábory vznikly v jáchymovské oblasti. V souvislosti s táborem Vykmanov II se přesně neví, zda byl tábor přeměněn z TNP, nebo zda vznikl samostatně. Je však velmi pravděpodobné, že tento tábor popisuje F. Šedivý ve své publikaci (více o problému viz kapitola 5.2.4) (Bártík 2011, 24).

Druhou skupinou jsou tábory, které vznikaly přeměněním z TNP, tedy v období od 1. června 1951 do 31. října 1954. V příbramské oblasti to byl tábor Vojna (20. července 1951 – 1. června 1961) a na Jáchymovsku tábory Vršek (červen 1951 – 30. března 1957) a Nikolaj (říjen - listopad 1951 – 1. červenec 1958) (Bártík 2011, 24). Původní tábor Vršek byl později přejmenován na NPT Barbora (Bursík 2009, 47).

5 ŽIVOT CHOVANCE V TNP

O životě internovaných osob a jejich zacházení v táborech existují spousty výpovědí. Některé tyto výpovědi jsou sepsány v knize Českoslovenští političtí vězni (Bouška – Pinerová – Louč 2009). Zde bych chtěl popsat „obyčejný“ den osoby zadržované v táboře. Pro konkrétní

případ jsem si vybral denní řád v TNP Příbram - Vojna. Chovanci, jak se osoby internované v TNP nazývaly, byli využíváni k práci na těžební šachtě, v táboře a také se podíleli na výstavbě městských čtvrtí. Pracovalo se každý den, jen nedělní a sváteční odpoledne sloužilo pro zotavení a účelnému využití volného času. Za provedenou práci měl dostávat chovanec odpovídající mzdu, ovšem bylo by naivní si myslet, že se tomu tak stalo. V převážné většině chovanec nedostal vůbec nic, když už ano, tak jen nepatrnou částku (Bártík 2009, 166, 177 – 181).

Den každého chovance začínal budíčkem, který býval v letním období v 5 hodin, v zimních měsících o hodinu později. Poté se chovanci odebrali na umývárnu, kde provedli ranní hygienu. Stav umýváren byl ve většině případů absolutně nedostatečný. Chyběly zde mýdla, rohožky, mísy na umývání, kohouty na vodu a v zimních měsících dokonce netekla voda, která vlivem mrazů zamrzala. Po dokončení hygieny se chovanec vrátil na ubikaci, kde si vzorově uklidil lůžko a odebral se na snídani. Po snídani následovala ranní rozcvička a okamžitý odchod na pracoviště. Na šachtě se pracovalo na dvě směny (7 - 15; 19 - 3 hod.). Na pracovišti v naprosté většině chyběly pracovní pomůcky a ochranné pracovní oděvy si chovanci střídali mezi sebou po konci jednotlivých směn. Mezi první a druhou směnou byl čas na oběd. Strava pro chovance byla jednoduchá a vydatná. Chovanci se stravovali jednotně a to třikrát denně. Jídla byla většinou připravována v táborové kuchyni, která byla v převážné většině nedostatečně vybavená. Značným problémem všech táborů byla distribuce potravin a zejména nedostatek pitné vody (Bártík 2009, 69, 164 – 165, 177).

Čas po skončení pracovní doby byl vyhrazen pro čištění a úpravu nástrojů. Při rekonstrukci tábora Vojna bylo nalezeno několik dochovaných nástrojů, mezi nimi např. kleště, lopatka, šroubováky, hoblík, kapesní nožik atd. Tyto nástroje jsou vystaveny v expozici

hornického muzea, která je umístěna v jedné z budov na památníku Vojna (Bártík 2009, 69).

Poté, co chovanci splnili veškeré své pracovní povinnosti, mohli se věnovat různým koníčkům a osvětové činnosti. Chovanci si v táboře vytvářeli různé hudební oddíly, někteří využili táborovou knihovnu (pokud byla vybudována) a trávili volný čas čtením táborové literatury. Tyto možnosti měl pouze chovanec, který se choval vzorně a plnil své pracovní úkoly na 100%. Účelem osvětové činnosti bylo v chovanci vzbudit a upevnit zdravý postoj k práci. Večerka byla v letním období ve 21 hodin, v zimních měsících o hodinu dříve. Speciálně v neděli a o svátcích byla posunuta o hodinu později (Bártík 2009, 69, 72, 75).

Pokud se chovanec zranil nebo onemocněl, putoval na ošetrovnu, kde byl vyšetřen táborovým lékařem. Stav táborových ošetřoven byl opět velmi špatný - chybělo základní vybavení, vážla distribuce léků a počet lůžek byl nedostačující z pohledu kapacity táborů. Táborový lékař musel pečlivě volit, koho na marodce ponechá a koho propustí. Chovanci s vážným zraněním byli převezeni do nemocnice mimo tábor (Bártík 2011, 22).

6 METODIKA ARCHEOLOGICKÉHO VÝZKUMU TĚCHTO OBJEKTŮ

Archeologie byla po dlouhou dobu považována za studium pozůstatku lidské činnosti v období pravěku a středověku. V poslední době se však čím dál víc dostává do popředí tzv. archeologie modernity. Jedná se o studium pozůstatků lidského světa v období od 18. století až do současnosti. Tento archeologický směr je nejvíce rozvinut v anglosaském světě (Velká Británie, USA) a zaměřuje se převážně na studium památek spojených s ozbrojenými střety v historii - jedná se o „archeologii konfliktu“. Zkoumány jsou především bojiště 1. světové války, zajatecké tábory, koncentrační tábory, fortifikace 2. světové války

atd. A právě tábory nucené práce patří do této kategorie (<http://www.khv.zcu.cz/ihistud-predmety.php?soubor=ASN4#ls>, 22. 4. 2012).

Jelikož jsou tábory nucené práce archeologií zcela netknuté, chtěl bych poukázat na možné způsoby archeologického výzkumu těchto objektů. Zaměřím se především na nedestruktivní výzkumy, tedy výzkumy zaměřené na vyhledávání archeologických objektů, bez možného destruktivního zásahu do terénu. Nedojde tedy ke zničení archeologických pramenů, a proto mohou být zkoumány opakovaně a různými metodami. Základní druhy nedestruktivních metod, které by se daly použít při výzkumu těchto objektů, můžeme rozdělit na tři kategorie. V první kategorii jsou tzv. metody dálkového průzkumu, do kterých spadá především analýza leteckých snímků. Druhá kategorie vychází z povrchového měření fyzikálních a chemických vlastností vrstev terénu. Tento okruh čítá geofyzikální metody a použití detektorů kovů. Do třetí kategorie patří metody povrchového průzkumu. Do této skupiny řadíme výzkum antropogenních tvarů, povrchový sběr artefaktů a ekofaktů a využití poznatků geoindikační botaniky (Kuna 2004, 15 - 17).

Letecká archeologie patří do skupiny metod dálkového průzkumu. Tato činnost je spojená s vizuálním průzkumem krajiny, interpretací obrazových pramenů a především s pořizováním dokumentačních snímků z výšky (stovky metrů až kilometrů). Pro zaniklé táborové objekty by bylo vhodné využít leteckého průzkumu z nízko letícího letadla. Tento průzkum je zaměřen na vyhledávání a identifikaci pohřbených a viditelných pozůstatků historické krajiny. Například na lokalitě tábora Vršek se působením transformace vytvořila mocná vrstva (20cm), která de facto pohřbila celý tento objekt (viz obrázek 11.5). Každý nemovitý objekt vykazuje nějaké příznaky, které dělíme na přímé (půdní a stínové příznaky) a nepřímé (porostové, sněžné a vlhkostní příznaky) (Kuna 2004, 49 - 50, 75 - 76). Pro přesné 3D mapování zemského povrchu

slouží technologie LIDAR. Jde o optický laserový přístroj dálkového průzkumu, který měří časové intervaly mezi vypuštěním paprsku a jeho následným odrazem od povrchu terénu (Gojda 2010, 105).

Další důležitou metodou v archeologii je geofyzika. Jejím cílem je nedestruktivní identifikace zaniklých objektů a situací archeologického významu. Samotná geofyzika čítá několik druhů metod, nás však bude zajímat především výzkum zaniklých zděných budov. Pro identifikaci zdí v zalesněných terénech je vhodné použít geofyzikální metodu geoelektrického odporového měření, eventuálně magnetometrii. Ta se používá především pro objekty s cihlovou konstrukcí (Kuna 2004, 117, 163, 177).

Detektory kovů jsou přístroje, umožňující bezkontaktním způsobem identifikovat kovový předmět pod povrchem terénu. S jejich pomocí tedy můžeme identifikovat např. železnou konstrukci bývalého táborového oplocení či různé kovové předměty, které patřily chovancům (Kuna 2004, 185).

Poslední kategorií jsou metody povrchového průzkumu. Sem spadá průzkum antropogenního tvaru reliéfu, který popisuji v kapitole 7.1 a aplikoval jsem ho při mém nedestruktivním výzkumu na dříve zmíněných lokalitách. Dále do této kategorie řadíme povrchový sběr a identifikaci zaniklých objektů pomocí geobotanické indikace. Povrchovým sběrem zjišťujeme stopy osídlení pomocí zlomků movitých předmětů, rozšířených na povrchu terénu. Právě díky této metodě povrchového průzkumu se při rekonstrukci památníku Vojna našlo velké množství artefaktů, které jsou vystaveny v expozici hornického muzea (Kuna 2004, 305).

Inspirací pro výzkum táborů nucené práce je studie leteckých fotografií koncentračního tábora v Osvětimi. V průběhu 80. let 20. století narazila Ústřední zpravodajská služba USA (CIA) na pozoruhodnou sérii fotografií celé Evropy pořízených za druhé světové války. Na těchto

leteckých snímcích jsou zachyceny koncentrační a vyhlazovací tábory umístěné v různých městech Evropy. Speciální pozornost byla upřena na studii leteckých snímků polského koncentračního tábora Osvětim. Pomocí leteckých fotografií se podařilo přesně definovat jeho umístění a detaily specifických zařízení a struktur. Také spojení s nedalekou továrnou I. G. Farben, která využívala otrocké práce vězňů. Některé tyto snímky tvoří jediný historický pramen pro studium poznání těchto objektů. Je zřejmé, že letecké snímky mají velký potenciál pro studium táborových objektů, ať se jedná o koncentrační tábory či tábory nucené práce (Uziel 2010, 267 - 278).

7 NEDESTRUKTIVNÍ ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM

7.1 Úvod a charakteristika problému

Tato kapitola bude zaměřená na studium konkrétních táborů z archeologického hlediska. Archeologie se převážně zaměřuje pouze na jeden fragment lidského světa, kterým je tzv. mrtvý lidský svět. Mrtvý lidský svět chápeme jako artefakty, které prošly zánikovou transformací a již neplní v současném světě žádné účely, kvůli kterým byly vytvořeny (Neustupný 2010, 38).

Ke studiu minulého lidského světa jsem v této práci použil především historické letecké snímky ze serveru <http://kontaminace.cenia.cz>, na kterých jsou vyobrazeny objekty mého zájmu. Díky těmto snímkům z počátku 50. let (snímkování proběhlo mezi roky 1951 – 1952) máme dokonalý přehled o tom, kde byl tábor umístěn, jaká byla jeho prostorová dispozice (rozmístění, typ a počet budov), napojení tábora na infrastrukturu regionu. Jako sekundární zdroj jsem použil letecké fotografie táborů, které jsou umístěny v expozici Jáchymovského muzea a na příbramském památníku Vojna. Jelikož jsou tyto táborové komplexy staré skoro 60 let, musela se na nich projevit určitá míra transformace. A právě porovnáním současných

a historických snímků a fotografií můžeme určit a rozlišit stupně jejich transformace. Ve výsledku uvidíme, že některé tábory zanikly úplně, některé jen okrajově a další se naopak přeměnily na jiné objekty, které do dnešní doby fungují a využívají se např. jako obytné a výrobní jednotky. Nejprve se zastavme, co si v archeologii představit pod pojmem transformace.

Transformace je proces, při kterém se mění minulá živá kultura na kulturu mrtvou, neboli na archeologické prameny. Živou kulturu lze definovat jako činnost určitých živých lidí, kteří ji každodenně vytvářejí v průběhu svého života. Je to proces, který probíhá v čase. Mrtvá kultura je tvořena předměty dnešního světa. Tyto předměty jsou pozůstatky tehdejší živé kultury, nicméně v současnosti jsou odděleny od svých uživatelů, kteří je v minulosti vytvářeli. Mrtvá kultura nese informace o minulé živé kultuře. Transformace dělíme na predepoziční, zánikové a postdepoziční (Neustupný 2007, 46 – 52). V případě této práce se nejvíce uplatňují transformace zánikové. Pro příklad použijme definici od E. Neustupného: *„Zatímco při vzniku artefaktu nebo ekofaktu vždy stojí lidský účel, tedy aktivní přístup člověka, při jejich zániku je zde nedostatek (chybění), vymizení dalšího účelu a proto nezájem člověka, tedy pasivní přístup“* (Neustupný 2007, 51). Jako artefakt je zde myšlen celý táborový komplex, který byl vytvořen člověkem a sloužil k jasně danému účelu.

Při průzkumu antropogenních tvarů reliéfu jsem opět využíval historických snímků táborů, podle kterých jsem určil umístění bývalého objektu a tedy současnou polohu možného reliktu. A právě s pomocí dochovaných a nedochovaných reliktů můžeme určit stupeň míry transformace. Pokud se z daného objektu žádný relikt nedochoval, můžeme mluvit o kompletní zánikové transformaci. Tato transformace se uplatňuje např. u celodřevěných táborových baráků. Při identifikaci antropogenního útvaru musíme brát v potaz tvar reliéfu, prostorový

kontext, povrchový vzhled a také povrchové nálezy. Antropogenní tvary reliéfu rozdělujeme na plošné a liniové, malé a velké, konvexní a konkávní nebo tzv. zrcadla, což jsou vymezené rovné plochy (Kuna 2004, 240 – 242). Na některých zkoumaných lokalitách se dají vysledovat porostové příznaky. Porostové příznaky rostlin jsou tvořeny rozdíly v jejich barvě, výšce a hustotě. Tyto příznaky mohou být viditelné i ze země (Šmejda 2009, 40).

Obecný táborový komplex se na přelomu 40. a 50. let skládal z většího počtu objektů, zpravidla tedy budov, které byly ve většině případů kompletně oploceny ostnatým drátem. Většina táborů byla situována v místech akutního nedostatku pracovních sil, nejčastěji poblíž těžebních šachet a lomů. Táborové budovy jsem rozdělil na dva typy - velké a malé. Velké budovy byly obdélníkové konstrukce o rozměrech 45 x 15 metrů a měli obytný charakter. Podle replik umístěných na památníku Vojna byly budovy celodřevěné s betonovými základy (viz obrázek 11.6). Menší budovy sloužily nejspíše jako skladiště, potažmo výrobní objekty. Tábory, kterými jsem se podrobně zabýval, se nacházely v oblastech Příbramska a Jáchymovska. Na Příbramsku jsou to tábory TNP Příbram – Vojna a TNP Příbram – Brod, na Jáchymovsku pak TNP Jáchymov – Nikolaj a TNP Jáchymov – Vršek.

7.2 Nedestruktivní výzkum tábora Vojna

Největším táborem v Příbramské oblasti byl TNP Příbram – Vojna (viz obrázek 11.1). Tento tábor byl umístěn v lesích, pět kilometrů jižně od centra města Příbrami. Ležel nedaleko dvou těžebních šachet (Vojna I a II), které sloužily jako pracoviště chovanců. První šachta ležela severně od tábora, druhá jižně. Táborový komplex byl orientován od severu k jihu. Z leteckých snímků lze vyčíst, že by se komplex celého tábora dal rozdělit na dvě fungující části. První (severní) část se dá formulovat jako obytný komplex pro chovance a příslušníky tábora. Tento

komplex čítal 13 velkých budov (obdélníkové konstrukce) obytného charakteru a další tři menší budovy. Po prostudování dostupné literatury se mi bohužel nepodařilo zjistit funkci všech budov. Je však jasné, že roku 1950 zde bylo osm obytných budov pro chovance, ošetrovna, kuchyně a šatna s umývárnu. Také se zde nacházel betonový bunkr, který sloužil jako táborová samotka (Bártík 2009, 146). Druhá (jižní) část by se dala nazvat částí výrobní, kterou tvořily tři velké a šest menších budov. Z literatury není zřejmé, jakou měly tyto objekty funkci. Pravděpodobně se jednalo o skladiště a výrobní areály. Celý komplex tábora byl obehnan oplocením, které bylo tvořeno ostnatým drátem. K táboru vedly tři komunikace. První z východu od vesnice Lešetice, druhá ze západu od vesnice Zavržice a třetí z jihu, kde ležel malý trestní tábor. Trestní tábor byl tvořen komplexem velké budovy a dalších devíti menších objektů a byl opět obehnan oplocením z ostnatého drátu. Tyto dva tábory od sebe byly vzdáleny necelý kilometr.

Pokud chceme popsat transformaci samotného tábora, musíme brát na vědomí, že byl tábor znovu zrekonstruován jako památník. Tábor není zrekonstruován celý, jen jeho severní (obytná) část. Celkově bylo zřízeno sedm budov a také oplocení části táborového komplexu. Veškeré vybudované objekty v rámci památníku jsou repliky. Uvnitř některých budov je instalována stálá expozice, která má za cíl nastítnit návštěvníkům vnitřní podobu a vybavení tehdejších objektů. Také se zde nachází výstava předmětů, které se našly během rekonstrukce areálu. Jedná se o pracovní nástroje a osobní předměty chovanců. Po prostudování prostorové dispozice tábora na snímcích z roku 1952 a srovnáním se současnou situací jsem zjistil, že rekonstrukce komplexu není zcela přesná. Nejméně dvě budovy svou polohou neodpovídají původnímu umístění. Rozhodně tímto nechci snižovat kvalitu rekonstrukce táborového komplexu, která je podle mého názoru velmi

dobře provedená a ukazuje návštěvníkům obraz tehdejší smutné doby českých dějin.

V severní části tábora, tedy v části obytné, se dochovaly základy šesti budov. Tyto základy jsou ve formě betonových odvodových konstrukcí, na které byly potom vystavěné dřevěné stěny budovy (viz obrázek 11.7). Dřevo se samozřejmě nedochovalo. Dále se zachovalo betonové ukončení chodníku, který odděloval pravou a levou část komplexu budov. V této části tábora se také dochovaly dvě budovy, které ale na snímcích z roku 1952 nefigurují. Byly tedy postaveny až později, kdy již tábor fungoval pod označením NPT-U. V celkem dobrém stavu se dochoval již zmíněný táborový bunkr, zapuštěný pod úroveň terénu (viz obrázek 11.8). Za severní částí zrekonstruovaného komplexu jsem našel pozůstatky tehdejšího táborového oplocení, které sestávalo z betonových sloupků (viz obrázek 11.9). Jejich umístění se shoduje s umístěním oplocení v roce 1952.

V jižní (výrobní) části tábora se dochovala jediná stojící budova. Tato budova se zachovala jen z jedné poloviny. Druhá polovina budovy byla pravděpodobně dřevěná a z této části se dochovaly jen betonové základy, za severní částí objektu. Existence druhé části budovy je patrná jak na leteckém snímku z roku 1952, tak na cihelné vazbě na koncích obvodových zdí budovy (viz obrázek 11.10). Jihozápadně od objektu jsou patrné pozůstatky betonových základů jedné až dvou budov. V blízkosti se nachází velké množství opracovaného volně ležícího dřeva, které by se dalo interpretovat jako část střešní konstrukce (viz obrázek 11.11). Jestli ale byla součástí bývalé táborové budovy nelze s jistotou určit. V místech, kde obě části táborového komplexu oddělovalo oplocení, jsem našel pozůstatky železobetonové konstrukce.

Míru transformace táborového komplexu nelze díky jeho rekonstrukci přesně určit. Je zřejmé, že se zde dochovalo několik betonových základů a půlka jedné budovy. V jižní části tábora jsem

nenášel žádné terénní relikty, pouze na lesním porostu je patrné, kde vedlo původní oplocení celého komplexu. Po ohledání terénu jsem nepozoroval žádné porostové příznaky.

7.3 Nedestruktivní výzkum tábora Brod

Severovýchodně od tábora Vojna ve vzdálenosti necelých tří kilometrů byl umístěn tábor TNP Příbram – Brod (viz obrázek 11.2). Nejprve se jednalo o pobočný tábor k TNP Příbram – Vojna, avšak dnem 1. července 1950 se tento tábor osamostatnil (Bártík 2009, 191). Půl kilometru severně se nacházela těžební šachta, sloužící jako pracoviště chovanců. Táborový komplex čítal 12 velkých a dalších sedm menších budov. Velké budovy měli stejně jako v nedalekém táboře obdélníkovou konstrukci a sloužily k obytnému charakteru. K táboru směřovali tři komunikace. První od jihozápadu ze stejnojmenné vesnice Brod, napojující se na hlavní komunikaci do města Příbrami. Druhá komunikace vedla od severně položené šachty a třetí z nedaleké vesnice Jerusalem, která se nachází východně od táborového komplexu. Celý komplex byl orientován od severu k jihu a překvapivě nebyl obehnán žádným oplocením. Pravděpodobně to bylo zapříčiněno tím, že se v začátcích jednalo jen o pobočný tábor. Tuto teorii potvrzuje i fakt, že tábor není krytý lesem a byl zřízen na celkem otevřeném prostranství. Nebyla zde tedy potřeba jakéhosi utajení, jako např. u TNP Příbram – Vojna, který je umístěn v hustém lese a je tedy dokonale ukryt.

V místě tehdejšího tábora se v současnosti nachází komplex budov. Svůj průzkum jsem zaměřil především na zmíněných 12 velkých staveb. Podle snímků z roku 1952 bylo pět původních objektů přeměněno a slouží k určité funkci i v dnešní době. Čtyři budovy byly viditelně opraveny a donedávna sloužily jako výrobní objekty. V současnosti jsou zcela opuštěné a chátrají. Pátý objekt je z archeologického hlediska nejzajímavější. Jelikož se jedná o celodřevěnou stavbu velmi se

podobající replikám na památníku Vojna, lze s nadsázkou tvrdit, že se jedná o původní táborový objekt (viz obrázek 11.12). Budova je ve velmi špatném stavu a rozpadá se. Ze zbývajících sedmi objektů tři zanikly úplně a další čtyři byly využity při výstavbě nových budov. Bohužel zmíněné objekty jsou oploceny, takže jsem nemohl provést jejich detailní průzkum. Podle mého názoru byly části zdí či základů použity k výstavbě nových objektů v těsné blízkosti míst, kde stály bývalé budovy. Po průzkumu terénu, kde stály zaniklé objekty, jsem nenalezl žádné pozůstatky budov, terénní relikty či porostové příznaky.

Při zhodnocení míry transformace táborového komplexu v tomto případě zohledňujeme jen stav dochovaných objektů. Srovnáním historických a současných snímků jsem zjistil, že některé táborové objekty se zachovaly do dnešní doby. Rozhodně však nejsou tyto objekty dochované v původním stavu. Většina z nich byla zrenovována a opravena. Největší pozornost přitahuje celodřevěná stavba, která se zčásti podobá bývalým táborovým objektům. Nelze ovšem určit, zda se jedná o původní budovu. Po zaniklých objektech nezůstala v terénu žádná viditelná stopa.

7.4 Nedestruktivní výzkum tábora Nikolaj

Tábor Nikolaj (viz obrázek 11.3) ležel severozápadně od centra města Jáchymov, ve vzdálenosti necelých dvou kilometrů. Byl záměrně umístěn na plošině v Krušných horách, kde každoročně vládne velmi špatné počasí. Táborový komplex čítal 13 velkých a sedm menších budov. Severně od komplexu byla umístěna stejnojmenná těžební šachta, sloužící jako pracoviště chovanců. Areál šachty tvořily dva malé skladovací objekty, a jelikož se zde každodenně pohybovali chovanci, musel být kompletně oplocen. Půl kilometru západně od tábora byla umístěna druhá, nepojmenovaná těžební šachta. Podle viditelného zabezpečení celého areálu je zřejmé, že na této šachtě pracovali

chovanci z okolních táborů. Samostatný táborový komplex by se dal rozdělit na dvě části – oplocenou a neoplocenou. Oplocená část s největší pravděpodobností sloužila jako obytný komplex pro chovance. Tvořilo jí osm velkých a tři menší budovy. Velké budovy měly obdélníkovou konstrukci a podle F. Šedivého byla v objektech umístěna marodka, umývárna, kuchyně, kulturní a trestní dům a ubytovací prostory pro chovance (Šedivý 2008, 72). Menší objekty sloužily nejspíše jako skladovací prostory. V neoplocené části komplexu bylo podle mého názoru umístěno velitelství tábora a obytné budovy pro personál. Tato část se skládala z pěti velkých a dvou menších objektů. Od severu směřovala k táboru jediná komunikace, která dále vedla jižně k Novému Městu.

Na místě bývalého tábora dnes nenalezneme žádné dochované, ani nově postavené objekty. Logicky je to dáno polohou a nehostinným podnebím Krušných hor. Díky těmto okolnostem a nezájmu člověka o místní oblast je zde dobře viditelná zániková transformace celého táborového komplexu. Na lokalitě se v současnosti rozprostírá les a dají se zde pozorovat porostové příznaky v místech zaniklých objektů. Při průzkumu celé lokality jsem našel betonové zbytky základů budov a také malé množství cihel, které byly pravděpodobně součástí zděných staveb. Dále jsem objevil několik objektů, které by se daly interpretovat jako součást kanalizačního systému táborového komplexu (viz obrázek 11.13). Objekt má čtvercovou konstrukci, je zahloubený pod úroveň terénu a uvnitř vyzděný ve formě jakéhosi komínku. Podle mého názoru mohl sloužit, jako kanalizační vpust'. Nalezené objekty jsou umístěny vždy nedaleko zaniklých budov, což potvrzuje teorii o možném kanalizačním systému.

Při hledání zaniklých objektů mi v terénu pomohly sněžné příznaky, které dokonale vykreslily zaniklé objekty (viz obrázek 11.14). Tyto objekty bych interpretoval jako zaniklé budovy, jelikož se nachází v místech, kde

podle historických snímků dříve stály (viz obrázek 11.15). Tuto teorii potvrzují i nalezené fragmenty betonových základů, které jsem našel vně zaniklého objektu. V místech, kde vedlo oplocení táborového komplexu, nejsou rozpoznatelné odlišné projevy lesního porostu. To kontrastuje se situací v příbramském táboře Vojna, kde jsou tyto projevy na lesním porostu znatelné. Přístupová komunikace k táboru zůstala zachována.

Pokud tedy porovnáme historické snímky areálu se současnou situací, zjistíme, že tábor kompletně zanikl a v tomto případě proto můžeme mluvit o zánikové transformaci celého areálu. Jediné co se z komplexu dochovalo, jsou fragmenty betonových základů, části kanalizačního systému a několik samostatně ležících cihel. Porostové a sněžné příznaky na této lokalitě jasně definují, kde stály zaniklé objekty.

7.5 Nedestruktivní výzkum tábora Vršek

Tábor Vršek (viz obrázek 11.4) byl umístěn západně od tábora Nikolaj, ve vzdálenosti necelých tří kilometrů. Jednalo se o nejvýše položený tábor v Jáchymovské oblasti (1004 m.n.m.). Byl situován na otevřeném svažitém terénu v úpatí Krušných hor (<http://protikomunisticke.misto.cz/peklo.htm#barbora>, 12. 4. 2012). Součástí táborového areálu byla v severní části umístěná těžební šachta. Komplex tábora lze opět rozdělit na dvě části - oplocenou a neoplocenou. Oplocená část se skládala z šesti velkých a deseti malých objektů. Velké budovy pravděpodobně fungovaly jako obytné prostory pro chovance, měly obdélníkovou konstrukci a byly umístěny v jižní části komplexu. Malé budovy byly převážně umístěny v prostoru okolo šachty a podle všeho sloužily především jako skladiště. Neoplocená část čítala pět velkých a další čtyři malé budovy. Nejspíše zde bylo opět umístěné velitelství tábora a ubytovací prostory pro personál. Pět budov bylo situováno ihned vedle tábora, další čtyři poté 150 metrů východně. Tyto objekty umístěné v bezprostřední místnosti příjezdové komunikace by se

daly interpretovat jako návštěvní „baráky“. Zde pravděpodobně probíhala evidence nových chovanců, kteří poté putovali do oplocené části komplexu. Jediná přístupová komunikace k táboru vedla od západně položeného města Albertamy.

V jižní části původního táborového areálu stojí v současnosti rekreační komplex. Plocha terénu se od severu terasovitě svažuje až k již zmíněnému komplexu a dnes na ní nalezneme čtyři velké betonové plochy. Tři betonové plochy výrazně kopírují polohy původních budov, čtvrtá pak jen zčásti. Terasovité útvary nad zdejšími plochami přesně ukazují, kde byly umístěny zbývající tři budovy. Déle je jasně viditelné umístění současné asfaltové cesty v místech tehdejší táborové cesty, která vedla mezi objekty.

Z archeologického pohledu je daleko zajímavější lokalita východně od táborového komplexu, kde byly umístěny návštěvní „baráky“. Právě na tuto lokalitu jsem se podrobně zaměřil a provedl povrchový průzkum dochovaných reliktnů. V důsledku nezájmu člověka o tuto oblast se na lokalitě zachovalo několik terénní reliktnů, díky kterým můžeme pozorovat zánikovou transformaci dvou větších objektů. Místní terén je opět svažitý a jsou zde uměle vytvořeny tři terasovité útvary. Na prvním a druhém terasovém povrchu jsou patrné betonové základy, které se nachází v místech, kde podle snímků z roku 1952 stály dvě budovy. U každé zaniklé budovy jsem našel objekt, který by se dal interpretovat jako kanalizační vpust'. Jedná se vesměs o podobné objekty, které jsem našel na lokalitě tábora Nikolaj. Je však zřejmé, že objekty na této lokalitě jsou v lépe dochovaném stavu (viz obrázek 11.16).

Na pravé straně od zaniklých budov jsem objevil betonové schodiště, které stoupá terénem vzhůru (viz obrázek 11.17). Schodiště je dlouhé přibližně 100 metrů a na třetím terasovém povrchu přechází v betonovou plochu. Tato plocha je pokryta pěti centimetrovou vrstvou mechu a napadaného jehličí z okolních stromů. Na druhém terasovitém

povrchu jsem našel zbytky dřevěné konstrukce (viz obrázek 11.18), která se velmi podobá konstrukci nalezené na lokalitě příbramského tábora Vojna (viz obrázky 11.11 a 11.18). Je tedy možné, že se jedná o střešní konstrukci dnes již zaniklé budovy. V levé části třetího terasovitého povrchu jsou viditelné základy menšího objektu. Mimo betonových základů se také dají rozpoznat zbytky obvodových zdí.

Celý menší objekt byl také dobře viditelný pomocí sněžných příznaků, se kterými jsem se setkal převážně na nedaleké lokalitě tábora Nikolaj. Tento způsob identifikace archeologických objektů je zapříčiněn rozdílnou rychlostí tání sněhu. Další možnost spočívá v mechanickém transferu sněhu větrem. Při takovém ději dochází k přesunu sněhu z návětrné na závětrnou stranu antropogenních tvarů reliéfu (Šmejda 2009, 47).

Nad třetí terasovou plochou jsem objevil částečné zbytky bývalého táborového oplocení, které je viditelné na snímcích z roku 1952. Oplocení se skládá z betonových sloupků, rozmístěných deset metrů od sebe (viz obrázek 11.19). Pokud porovnáme zdejší oplocení s tím, které jsem našel v blízkosti tábora Vojna, zjistíme, že se jedná o tentýž druh táborového oplocení (viz obrázky 11.4, 11.19).

Důsledkem zánikové transformace celého táborového komplexu se na lokalitě dochovali pouze části betonových základů, kanalizačního systému, oplocení a schodiště. Pomocí uměle vytvořených terasovitých útvarů lze celkem přesně určit polohu zaniklých objektů. Také na zdejší lokalitě se projevují sněžné příznaky, díky kterým je možné identifikovat archeologické objekty.

8 ZÁVĚR

Tato bakalářská práce se zabývá studií táborů nucené práce. Táborů nucené práce byly na území Československa zřizovány v letech 1948 - 1954. Důležitým milníkem jejich existence byl zákon č. 247/1948

Sb., o táborech nucené práce. Specifickou formou byly tábory zřizované v oblasti těžby uranových rud, převážně na Příbramsku a Jáchymovsku. Přesný počet obětí, které prošly tábory nucených prací, nebyl nikdy přesně stanoven. Podle střízlivých odhadů lze konstatovat, že tábory prošlo na 20 tisíc obětí.

Při detailním průzkumu jsem se zaměřil na čtyři táborové komplexy. V okolí města Příbrami to jsou tábory TNP Příbram - Vojna a TNP Příbram Brod, v oblasti Jáchymova pak TNP Jáchymov - Nikolaj a TNP Jáchymov - Vršek. Během studia jsem pracoval převážně s leteckými snímky z roku 1951 – 1952 a porovnával je se současnou situací. Při analýze leteckých snímků jsem nenalezl komplex TNP Jáchymov - Vykmanov, jehož existenci zpochybňuje i dostupná literatura. Domnívám se, že tábor nebyl nikdy vybudován.

První podstatnou odlišnost jsem našel ve formě táborového oplocení. Nejdříve se zaměříme na příbramské tábory. Komplex táboru Vojna byl klasicky oplocen. To znamená, že byla oplocena jak obytná část tábora, tak i část, kde sídlilo velitelství. V areálu tábora Brod, umístěného nedaleko táboru Vojna, oplocení zcela chybělo. Pravděpodobně to bylo zapříčiněné tím, že areál sloužil dlouhou dobu jako pobočný tábor k právě již zmiňovanému táboru Vojna. Oplocení táborů v jáchymovské oblasti je řešeno podstatně rozdílně. Areály obou táborů jsou oploceny jen částečně a to pouze určitá část objektů. Logicky se dá předpokládat, že oplocené objekty byly obývány chovanci.

Dále je patrné umístění zkoumaných táborových komplexů v blízkosti nalezišť uranové rudy. Primární účel tedy byl umístit tábory nedaleko uranových ložisek a také v místech absolutního utajení. Například uprostřed lesa či ve vysokých polohách, kde vládne velmi nepříznivé počasí. Objevit tyto areály šlo pouze pomocí leteckého průzkumu. Tato skutečnost neplatí pro tábor Brod, který byl umístěn

v otevřeném terénu. Tento fakt jen potvrzuje teorii o tom, že se jednalo z velké části o tábor pobočný a nebyla potřeba jeho utajení.

Nedestruktivním výzkumem na lokalitách jsem zjistil, že táborové objekty vesměs zanikly a v terénu jsou dochované pouze jejich fragmenty a umělé terénní úpravy. Výjimkou je dochovaný objekt v areálu tábora Brod, který podle jeho celodřevěné konstrukce můžeme interpretovat jako původní táborovou budovu. V důsledku zánikové transformace jsou některé objekty pohřbené pod mocnou vrstvou zeminy. Například na lokalitě tábora Vršek pod vrstvou mechu a napadaného jehličí objevíme původní betonovou plochu. Je tedy pravděpodobné, že při použití geofyzikálních metod nalezneme na lokalitách další objekty.

Pokud se zaměříme na stav dochovaných reliktnů, z databáze můžeme vyčíst následující informace: z celkového počtu 54 nalezených reliktnů je 55,5% z velké části zaniklých, 26% částečně transformovaných, 14,8% úplně zaniklých a 3,7% úplně dochovaných. Tento fakt vypovídá o tom, že většina táborových objektů v průběhu 60-ti let a v důsledku zánikové transformace zcela změnila svoji podobu či úplně zanikla.

Archeologie modernity se v poslední době dostává čím dál více do popředí a studium ať už táborů nucené práce či dalších objektů nedávné doby přináší nový pohled na studium nedávné minulosti.

9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Bártík, F.: 2005: Budování uranových táborů na území České republiky v letech 1946 - 1953. In: Děd, S. ed., Zářící minulost, Chomutov, 32 - 45.

Bártík, F.: 2006: Tábory nucené práce na Příbramsku. In: Šárová, J. ed., Podbrdsko XIII, Příbram, 172 – 219.

Bártík, F.: 2007: Budování táborů pro nesvobodné pracovní síly v místech produkce uranové rudy na území České republiky. In: Šárová, J. ed., Podbrdsko XIV, Příbram, 57 - 78.

Bártík, F.: 2008: Tábor Vojna ve světle vzpomínek bývalých vězňů. Praha.

Bártík, F.: 2009: Tábory nucené práce se zaměřením na tábory zřízené při uranových dolech v letech 1949 – 1951. Praha.

Bártík, F.: 2011: Zemřelé nesvobodné pracovní síly v oblastech produkce uranové rudy 1946 až 1986. Příbram.

Borák, M. – Janák, D.: 1996: Tábory nucené práce v ČSR 1948 – 1954. Šenov u Ostravy.

Bouška, T. – Pinerová, K. – Louč, M. (eds.) 2009: Českoslovenští političtí vězni. Životní příběhy. Praha.

Bursík, T.: 2009: Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali. Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949 – 1961. Praha.

Gojda, M. a kol. 2010: Studie k dálkovému průzkumu v archeologii. Studies in Remote Sensing for Archaeology. Plzeň.

Janák, D. 2001: Retribuční vězni a československé vězeňství 1945 – 1955. Stav a výsledky výzkumu. In: Janák, D. ed., Vězeňské systémy v Československu a střední Evropě 1945 – 1955, Opava, 10 – 22.

Janák, D. – Jirásek, Z. 1992: Vznik a existence táborů nucené práce v podmínkách zakladatelského období komunistického režimu v Československu. In: Jirásek, Z. ed., Tábory nucené práce a další projevy mimosoudní perzekuce 1948 – 1954, Opava, 5 – 27.

Kaplan, K: 1991: Československo v letech 1948 – 1953. Praha.

Kaplan, K: 1992: Tábory nucené práce v Československu v letech 1948 – 1954. Praha.

Kaplan, K: 1993: Nekrvavá revoluce. Praha.

Kaplan, K. – Pacl, V. 1993: Tajný prostor Jáchymov. České Budějovice.

Kuna, M. a kol. 2004: Nedestruktivní archeologie. Praha.

Neustupný, E. 1994: Role databází v archeologii, Archeologické rozhledy 46, 123 - 130.

Neustupný, E. 1995: Právní povaha archeologických databází, Archeologické rozhledy 47, 314 - 321.

Neustupný, E. 2007: Metoda archeologie. Plzeň.

Neustupný, E. 2010: Teorie archeologie. Plzeň.

Rak, M. 2012: Archeologie nové doby, prezentace k předmětu ASN 4 na katedře archeologie FF ZČU Plzeň. Dostupné z <http://www.khv.zcu.cz/ihistud-predmety.php?soubor=ASN4#ls>, 22. 4. 2012.

Soukup, L. 2004: Zákon o táborech nucené práce v ČSR z r. 1948. In: Malý, K. – Soukup, L. eds., Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, Praha, 415 – 427.

Staněk, T. 1996: Tábory v Českých zemích 1945 - 1948. Šenov u Ostravy.

Šedivý, F. 2003: Uranový gulag. Jáchymovské peklo. Brno.

Šedivý, F. 2008: Legie živých aneb Jáchymovské peklo. Praha.

Šmejda, L. 2009: Mapování archeologického potenciálu pomocí leteckých snímků. Plzeň.

Tomíček, R. 2000: Těžba uranu v Horním Slavkově. Sokolov.

Uziel, D. 2010: The Holocaust from above: Auschwitz imagery and beyond. In: D. C. Cowley – R. A. Standing – M. J. Abicht edd., Landscapes through the Lens. Aerial photographs and Historic Environment, Oxford: Oxbow Books, 267 – 279.

Internetové zdroje:

<http://kontaminace.cenia.cz>.

<http://protikomunisticke.misto.cz/peklo.htm#barbora>, 12. 4. 2012.

10 RESUMÉ

This bachelor essay deals with the issue of labour camps in the period of 1948 – 1954 in the territory of the Czechoslovakia. These sites served to isolation of enemies of the former political system. The first part of the essay describes the origin of the set of labour camps, their division and liquidation. Furthermore it is focused on a special form of camps which were created near uranium mines. The following chapter tells us more about the life of a prisoner in the camp. The second part of the essay is oriented on a non-destructive archaeological exploration of labour camps. The last chapter describes further possible methods of exploration of these sites.

11 PŘÍLOHY

Obrázek 11.1: Tábor Vojna v roce 1952 a jeho současná podoba

Obrázek 11.2: Tábor Brod v roce 1952 a jeho současná podoba

Obrázek 11.3: Tábor Nikolaj v roce 1952 a jeho současná podoba

Obrázek 11.4: Tábor Vršek v roce 1952 a jeho současná podoba

Obrázek 11.5: Pohřbený objekt na lokalitě tábora Vršek

Obrázek 11.6: Repliky budov – památník Vojna

Obrázek 11.7: Betonová obvodová konstrukce budovy na lokalitě tábora Vojna

Obrázek 11.8: Bunkr na lokalitě tábora Vojna

Obrázek 11.9: Táborové oplocení na lokalitě tábora Vojna

Obrázek 11.10: Cihelná vazba na lokalitě tábora Vojna

Obrázek 11.11: Dřevěná konstrukce na lokalitě tábora Vojna

Obrázek 11.12: Budova na lokalitě tábora Brod

Obrázek 11.13: Kanalizační vpusť na lokalitě tábora Nikolaj

Obrázek 11.14: Sněžné příznaky na lokalitě tábora Nikolaj

Obrázek 11.15: Zaniklý objekt na lokalitě tábora Nikolaj

Obrázek 11.16: Kanalizační vpusť na lokalitě tábora Vršek

Obrázek 11.17: Betonové schodiště na lokalitě tábora Vršek

Obrázek 11.18: Dřevěná konstrukce na lokalitě tábora Vršek

Obrázek 11.19: Táborové oplocení na lokalitě tábora Vršek

Příloha 11.20: přesné znění zákona č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce

Obr. 11.1 Tábor Vojna v roce 1952 a jeho současná podoba, zdroj: <http://kontaminace.cenia.cz>

Obr. 11.2 Tábor Brod v roce 1952 a jeho současná podoba, zdroj: <http://kontaminace.cenia.cz>

Obr. 11.3 Tábor Nikolaj v roce 1952 a jeho současná podoba, zdroj: <http://kontaminace.cenia.cz>

Obr. 11.4 Tábor Vršek v roce 1952 a jeho současná podoba, zdroj: <http://kontaminace.cenia.cz>

Obr. 11.5 Pohřbený objekt na lokalitě tábora Vršek

Obr. 11.6 Repliky budov - památník Vojna

Obr. 11.7 Betonová obvodová konstrukce zaniklé budovy na lokalitě tábora Vojna

Obr. 11.8 Betonový bunkr na lokalitě tábora Vojna

Obr. 11.9 Táborové oplocení na lokalitě tábora Vojna

Obr. 11.10 Cihelná vazba objektu na lokalitě tábora Vojna

Obr. 11.11 Dřevěná konstrukce na lokalitě tábora Vojna

Obr. 11.12 Budova na lokalitě tábora Brod

Obr. 11.13 Kanalizační vpust' na lokalitě tábora Nikolaj

Obr. 11.14 Sněžné příznaky na lokalitě tábora Nikolaj

Obr. 11.15 Zaniklý objekt na lokalitě tábora Nikolaj

Obr. 11.16 Kanalizační vpust' na lokalitě tábora Vršek

Obr. 11.17 Betonové schodiště na lokalitě tábora Vršek

Obr. 11.18 Dřevěná konstrukce na lokalitě tábora Vršek

Obr. 11.19 Táborové oplocení na lokalitě tábora Vršek

Příloha 11.20: přesné znění zákona č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce

Národní shromáždění republiky Československé usneslo se na tom zákoně:

§ 1

- (1) Aby osoby uvedené v § 2 mohly býti vychovány k práci jako občanské povinnosti a aby mohlo býti využito jejich pracovních schopností k prospěchu celku (§ 32 ústavy), zřizují se tábory nucené práce (v dalším jen "tábory").
- (2) Tábory zřizuje a spravuje ministerstvo vnitra, která může podle potřeby tuto působnost přenést na krajské národní výbory.
- (3) Pracovních sil zařazených do táborů (§ 2) bude použito prací podnikaných státem, národními podniky a svazky lidové správy ke splnění jednotného hospodářského plánu.

§ 2

- (1) Do táborů budou zařazeny
 - a) osoby, které jsou starší 18 let, nepřekročily 60. rok věku a jsou tělesně a duševně způsobilé, ale práci se vyhýbají nebo ohrožují výstavbu lidově demokratického zřízení nebo hospodářský život, zvláště veřejné zásobování, a osoby, které jim to umožňují,
 - b) osoby právoplatně odsouzené pro některý z činu uvedených v zákoně ze dne 6. října 1948, č. 231 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, zákonu ze dne 13. února 1947, č. 15 Sb., o stíhání černého obchodu a podobných pletich, zákonu ze dne 13. února 1947, č. 27 Sb., o trestní ochraně provádění dvouletého hospodářského plánu, nebo zákonu ze dne 18. července 1946, č. 165 Sb., o trestní ochraně národních podniků, znárodněných podniků a podniků pod národní správou.

- (2) U správních přestupků, u nichž při uložení trestu na svobodě podle dosavadních zákonů mohlo být vysloveno, že trest na svobodě delší tři měsíců má být odpykán v donucovací pracovně, bude tento trest vykonán v táboře.

§ 3

- (1) O zařazení do tábora a o době trvání pobytu v něm v případech uvedených v § 2, odst. 1, písm. a) a o době trvání pobytu v případech uvedených v § 2, odst. 1, písm. b) rozhodují tříčlenné komise, jejichž členy a náhradníky jmenují krajské národní výbory.
- (2) Do tábora lze zařaditi osoby uvedené v § 2 na dobu tří měsíců do 2 roků.

§ 4

Komise zřízená podle § 3, odst. 1 může, kde toho povaha případu vyžaduje:

- (a) zakázati osobě zařazené do tábora po jejím propuštění z něho pobyt v určitém územním okrsku nebo místě nebo jí určití místo pobytu,
- (b) naříditi vyklizení bytu zařazené osoby,
- (c) rozhodnutí, že zařazené osobě bude odňato živnostenské oprávnění

§ 5

Odvolání podané proti rozhodnutí vydanému podle § 3 nebo § 4 nemá odkladného účinku.

§ 6

- (1) Komise podle § 3, odst. 1 může na návrh správy tábora po uplynutí nejméně tří měsíců doby pobytu v táboře zkrátiti, má-li za to, že zařazená osoba svou pracovitostí a svým chováním dává jistotu, že po propuštění

povede pracovitý, spořádaný a bezúhonný život, nebo prodloužiti, nedává-li svým chováním v táboře této jistoty.

- (2) Zařazené osoby budou z tábora propuštěny, nehledně k určené době povinného pobytu, stanou-li se trvale tělesně nebo duševně nezpůsobilými k práci a k pobytu v táboře.

§ 7

- (1) Zařazené osoby jsou povinny konati jim uložené práce, a to jak v táborech, tak mimo ně.
- (2) Osoby zařazené do tábora obdrží za práci plat podle pracovního výkonu. Po dobu zařazení nemají nároku na požitky, které by jim jinak příslušely nebo byly poskytovány z důvodu pracovního (služebního) poměru nebo se zřetelem k němu.
- (3) Z platu podle odstavce 2 se hradí nejprve náklady pobytu; ze zbytků se uvolní část na výživu příslušníků rodiny, kteří jsou odkázáni výživou na zařazeného a které je povinen podle zákona živit. Zbývající část se zařazenému vyplatí při propuštění z tábora.
- (4) Osoby zařazené do táborů podléhají národnímu pojištění.

§ 8

Osobám zařazeným do tábora dostává se mravní, odborné a osvětové výchovy.

§ 9

Podrobné předpisy k provedení tohoto tábora, zejména ústavní, kázeňský a výchovní řád pro tábory, jakož i předpisy o jednání komisí, zřízených podle § 3, a o řízení před nimi, vydá ministerstvo vnitra za součinnosti zúčastněných ministerstev.

§ 10

Do doby, než krajské národní výbory zahájí činnost, vykonává jejich působnost podle tohoto zákona ministerstva vnitra. Zařazení do táborů vyznačí se poznámkou v soudním rejstříku trestů.

§ 11

Zrušují se nařízení Slovenské národní rady ze dne 23. března 1948, č. 7 Sb. n. SNR, o zřízení pracovních útvarů, a prováděcí nařízení sboru pověřenců ze dne 23. dubna 1948, č. 18 Sb. n. SNR, k nařízení o zřízení pracovních útvarů. Pracovní útvary zřízené těchto předpisů se přeměňují v tábory.

§ 12

Tento zákon nabývá účinnosti dnem vyhlášení; provede jej ministr vnitra v dohodě se zúčastněnými členy vlády.

Tento zákon nabývá účinnosti dnem vyhlášení; provede jej ministr vnitra v dohodě se zúčastněnými členy vlády.

Gottwald v. r.

Dr. John v. r.

Zápotocký v. r.

Nosek v. r.

(citováno podle Bártík 2006, 216 – 219).